

SULTAN İLAHİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

3023-5820

Altı Aylık Hakemli Kısa Makale, Araştırma ve İnceleme Dergisi

Vol./Cilt: 2, Issue/Sayı: 1, ss. 19-34, June/Haziran 2024

Yeni İlm-i Kelâm'ın Oluşum Sürecindeki Etkenler ve Yeni İlm-i Kelâm'ın Temsilcileri Üzerine Bir Değerlendirme*

*An Evaluation On The Factors In The Formation Process Of The New Scientific Kalam And The
Representatives Of The New Scientific Kalam*

Hülusi Doğandemir¹

Öz

Kelam ilmi Müslümanların en çok ihtiyaç duyduğu itikâdi sahada sapkın gruplarla mücadele eden bir ilimdir. Teknolojik gelişmelerin birbirini takip ettiği ve maddeci düşüncelerin insanları etkilediği çağımızda da kelam ilminin önemi açıkça ortaya çıkmıştır. Fakat asırlar boyu Müslümanların itikâdî sorunlarına çözüm üretebilen kelam ilmi, özellikle Batıdaki Sanayi Devrimi, dinde reform ve Rönesans gibi faaliyetlerin dünyada oluşturduğu derin etkileri karşısında eski gücünü kaybetmiş ve o dönemlerde Müslümanların itikâdî sorunlarına çözüm üretmekte zorlanmıştır. Bu konuda özellikle 19.yy'da mütekellimlerin durumu fark etmesiyle birlikte güncelleştirme hareketi başlamıştır. Bu hareketin gerçekleştiği döneme ise “Yeni İlm-i Kelâm” ismi verilmiştir. Bu bağlamda makalemizde kelam ilminin Müslümanlar için gerekliliğinden bahsedilmiş ve bu konu nedenleri ile ele alınmıştır. Yeni ilm-i kelâm döneminin oluşmasına zemin hazırlayan tüm sebepler araştırılmıştır. Bu dönemde kelam ilminin güncellenmesini veya statik kalmasını öngören kelamcılar, görüşleri ve eserleri ile birlikte zikredilmiştir. Hangi mütekellimin geleneğe bağlı kalınması gerektiğini ve hangi mütekellimin gelenekten bağları kopararak itikadın güçlendirilebileceği konusunda fikir ortaya koyduğuna yer verilmiştir. Müslüman düşünürlerin İslam dini için verdikleri mücadeleye karşı çıkan ve batılılaşmayı savunan düşünürlerden de bahsedilmiş olan geniş kapsamlı bir çalışma oluşturulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla günümüzde de özellikle sosyal medya aracılığı ile maddeci görüşlerin etkisinde kalan gençlerimize, yeni ilmi kelâm döneminde yapılan çalışmaların ışığında etkileyici cevap verilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Yeni İlm-i Kelâm, Mütekellimler, Felsefî Akımlar, Yenilik Hareketleri.

* Araştırma Makalesi / Research Article, Geliş Tarihi / Date Received: 01.03.2024, Kabul Tarihi / Date Accepted: 10.06.2024, Yayın Tarihi / Date Published: 30.06.2024.

¹ Milli Eğitim Bakanlığı, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, E-Mail: hulusidogandemir@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9203-1335>

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Doğandemir, Hülusi “Yeni İlm-i Kelâm'ın Oluşum Sürecindeki Etkenler ve Yeni İlm-i Kelâm'ın Temsilcileri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 2/1 (Haziran 2024), 19-34. <https://zenodo.org/10.5281/zenodo.12567035>

Öne Çıkanlar

- Kalam ilmi İslam dini'nin savunucusu olan ilimdir.
- Batı dünyasındaki yenileşme hareketleri ile birlikte maddeci akımlar türemiştir.
- Müslüman coğrafyalarında maddeci akımlardan etkilenen Müslümanlar inanç yönünden sıkıntılar yaşamışlardır.
- Kalam ilmi kendini güncellemeye çalışmış ve kalam ilminde "Yeni İlm-i Kalam" isimli bir evre başlamıştır.
- Yeni İlm-i Kalam'ın oluşumunda rol oynayan mütekellimler İslam inanç sistemini korumaya çalışmış ve günümüz modern çağında inanç bakımından etkilenen Müslümanlara ışık olmuşlardır.

Abstract

The science of Kalam is a science that fights against heretical groups in the field of faith that Muslims need most. In our age, where technological developments follow each other and materialistic thoughts affect people, the importance of theology has clearly emerged. However, the science of theology, which could provide solutions to the theological problems of Muslims for centuries, lost its former power, especially in the face of the deep effects of activities such as the Industrial Revolution in the West, religious reform and the Renaissance, and had difficulty in finding solutions to the theological problems of Muslims at that time. In this regard, especially in the 19th century, when the mutakallims realized the situation, the updating movement began. The period in which this movement took place was called "New Science of theology". It has been seen that the emergence of the period in question was caused by materialist views that freed people from the mental captivity of the oppressive church in Europe and created the figure of a free human being. In this context, in our article, the necessity of the science of kalam for Muslims is mentioned and this issue is discussed with its reasons. All the reasons that paved the way for the emergence of the new Islamic theological period have been investigated. In this period, theologians who predicted that the science of kalam should be updated or remain static are mentioned together with their views and works. It is stated which mutakallimum put forward ideas on which tradition should be adhered to and which mutakallimum put forward ideas on how belief can be strengthened by breaking ties with tradition. An attempt was made to create a comprehensive study in which the thinkers who opposed the struggle of Muslim thinkers for the religion of Islam and advocated westernization were also mentioned. Therefore, it has been concluded that impressive answers can be given to our young people, who are still under the influence of materialistic views, especially through social media, in the light of the studies carried out in the new scientific theological period.

Keywords: *Kalam, New Science of Kalam, Theologians Philosophical Movements, Innovation Movements.*

Highlights

- The science of Kalam is the science that defends the Islamic Religion.
 - Along with the innovation movements in the Western world, materialist movements emerged.
 - Muslims affected by materialist movements in Muslim geographies experienced difficulties in terms of faith.
 - The science of Kalam tried to update itself and a phase called "New Science of Kalam" began in the science of Kalam.
 - Mutakellim, who played a role in the formation of the New İlm-i Kalam, tried to protect the Islamic belief system and shed light on Muslims who were affected by their faith in today's modern age.
-

1. Giriş

İslamiyet, tebliğ edilmeye başlandığı ilk dönemlerinden itibaren hızla yayılmaya başlamıştır. İslam dini duyuldukça farklı medeniyet ve toplumlardan insanlar Müslüman olmuş ve bu durumun doğal sonucu olarak da din ve kültürel öğeler arasında etkileşim gerçekleşmiştir. Bu etkileşim, zaman zaman farklı bilimlerin ve kültürlerin faydalı olanlarını İslam dininin öğretileriyle uyarlayarak Dünya'nın faydasına sunulacak şekilde geliştirme faaliyetlerini içerse de, aynı zamanda dinin içerisine sokulan hurafe ve batıl inanç gibi din dışı inanç unsurlarını da içermekteydi. Bu durum sadece bu gibi mevzularla sınırlı kalmamış, özellikle siyasi ayrışmalar tezâhür etmeye başlamış ve bu olayların kaçınılmaz sonuçları olarak da kelam ilmi ortaya çıkmıştır. Kelam ilmi, teşekkül ettiği tarih boyunca İslam dininin her sorununa cevap aramış ve Müslüman toplumun sorunlarına çözüm olabilecek sonuçlara ulaşmayı gaye edinmiştir. İslam dinine zarar gelmesini engellemek için oluşan bütün kelam ekolleri, kendi metodolojilerini geliştirmesinin olumlu bir sonucu olarak kelam ilmini de geliştirerek belli bir döneme kadar güncel tutmayı başaramışlardır.

Batı toplumunda 16. yüzyıl itibariyle ortaya çıkan içtimai, fikri ve sanayi alanındaki gelişmeler, yer yer isyanlar ve toplumsal sorunlarla siyasi ve dini düzenlerin değişmesine, farklı dünya görüşlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Batı dünyası ile özellikle ilmi alanlarda etkileşimini devam ettiren İslam dünyası da bu değişimlerden nasibini almıştır. Dolayısı ile tüm dünyayı çepeçevre saracak olan sömürgecilik düzeni ve bunların altyapısını hazırlayacak olan farklı görüşlerin sömürülecek toplumlara dayatılmasını hedefleyen bir savaş ortaya çıkmış bulunmaktaydı. Müslüman toplumunu derinden etkileyen bu faaliyetler sonucu, İslam dininin müdafaa görevini üstlenen kelam ilmi de bu sıkıntılı dönemlerde Müslüman toplumun inanç alanındaki sorunlarına her ne kadar değinse de gereken cevabı verememiştir. Bundan dolayı "kelam ilminin tekrar eski gücüne kavuşması için ne gibi önlemler alınmış ve alınmalıdır? Günümüzde kelam ilmi itikâdî meselelere çözüm sunabilmekte midir?" Sorularına cevap arayacağız. Dolayısıyla biz bu yazımızda dinin temelini oluşturan inançlar ile ilgilenen kelam ilminin geçirdiği evrelere kısaca değinerek kelam ilminin yenilenmesi anlamına gelen yeni ilm-i kelamın oluşum sürecinden bahsedeceğiz. Özellikle 19 ve 20. yüzyıl çerçevesinde ele alacağımız bu dönemin oluşumunu etkileyen felsefî görüşler neticesinde ortaya çıkan dış ve iç sebepler, İslam toplumunun karşılaştığı zorluklar, yeni ilmi kelam döneminin başlıca temsilcilerinin yaptıkları çalışmalarından ve görüşlerinden bahsedeceğiz.

2. Kelam İlminin Evreleri

Kelam ilminin geçirdiği evrelerin kaynaklarda genel olarak beş devrede incelendiğini görmekteyiz. Bu devreler sırasıyla Kelamî tartışmaların ortaya çıktığı ilk fikri hareketler ve ihtilaflar dönemi, Mütেকaddimûn dönemi, Mütעהahirûn dönemi ve Yeni ilm-i kelam dönemidir.

2.1. Kelam İlmi'nin Ortaya Çıkış Dönemi

Bu dönem kelamî konuların ilk olarak tartışılmaya başlandığı dönemdir ki ana kelam ekolleri kendi düşünce sistemlerini yine bu evrede oluşturmaya başlamışlardır. Fetihlerin arttığı, farklı

medeniyetlerle ve dinlerle karşılaşılmasıyla kültürel etkileşimlerin oldukça fazla olduğu, siyasi çekişmelerin ayrışmalara sebep olduğu bir dönemdir. Peygamber (as)'ın vefatından sonra sahabelerin de müşahede ettikleri dönem yaklaşık bir asır olarak değerlendirilirse ilk fikri hareketin de o asrın sona ermesiyle başladığını söyleyebiliriz (Yörük, 2001, 5).

2.2. Mütekaddimûn Dönemi

Mutezile ve Ehl-i Sünnet gibi Kalam ekollerinin tam anlamıyla kökleştiğini bu dönemde görmekteyiz. Hicri üçüncü ve dördüncü asrı kapsayan bir süreçtir. Bu dönemin temsilcileri arasında Ebu'l Huzeyl el- Allaf, İbn Küllab, Ebu'l Hasen el-Eş'arî ve Ebu Mansur el-Maturidi'yi zikredebiliriz (Özarslan, 2013, 9).

2.3. Müteahhirûn Dönemi

Hicrî beşinci asırda Mütekaddimûn döneminin sona ermesiyle başlayan bu dönemin ilk temsilcisinin Gazali olduğu Eş'ariler tarafından öne sürülmektedir. Bu dönemde Gazâlî mantık ilmini kalam ilmiyle birleştirmiş, Râzî de felsefeyi kalam ilmiyle birleştirmiştir. Âmidî ve Kâd-ı Beyzâvî'nin de bu metodları birleştirmesi ile bu dönemde yöntembilimini belirli bir düzeye oturtan kalam ilmi, hicri 8.yüzyıl'ın ortalarından (miladi 14.yy) hicri 14.yüzyıla kadar (miladi 19.yy) bu yöntemi kullanarak varlığını devam ettirmiştir. Yaklaşık 600 yıl süren bu süreç içerisinde kalam ilmi daha çok İslam felsefesiyle mücadele etmiştir (Topaloğlu, 2014, 40).

2.4. Yeni İlm-i Kalam Dönemi

Konumuza başlamadan önce şu hususu göz önünde bulundurmanız gerekir ki yeni ilmi kalam dönemi önceki dönemler gibi sona ermiş, delilleri ve elde ettiği neticeleri ortada olan bir devir değildir.

Yeni Kalam ilminin ismiyle devam eden bu dönemin teşekkülünün devam etmesi nedeniyle, İslam'a muarız olabilecek her türlü düşünce -ister bir sistematiğe sahip olsun, ister olmasın- kalam ilminin hem gelişmesinde hem de geride kalmasında nedensel bir durum teşkil edebilir. Bu düşünceye karşı geliştirilecek olan fikirlerin tutarlılığı, Kuran'ı Kerim ile çelişmemesi, maslahata uygunluğu gibi şartlara haiz olması gerekmektedir. Aksi takdirde kalam ilmi amacından sapmış olacak ve gayesine uygun hareket etmemiş olacaktır. Hâlbuki kalam ilminin gerileme şansı yoktur. Çünkü kalam ilmi gerilediğinde İslam dininin itikâdi sorunları artacaktır. Dolayısıyla kalam ilmi güncelliğini korumalıdır. Ayrıca geçmişteki birikiminden faydalanmalıdır. Bu doğrultuda geçmiş dönemlerdeki kalam âlimlerinin sorunlarına çözüm ürettikleri yöntemleri örnek alarak bu çağın gerekliliklerine uygun bir yöntembilimi bulmalıdır.

3. Yeni İlm-i Kalam Döneminin Oluşum Süreci

Kalam ilminin dönemlerine baktığımızda, İslam dünyasının ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde kendisini yenilemeyi başarmış, karşıt olduğu fikri, nicelik ve nitelik açısından her türlü özelliğine kadar öğrenmiş ve onunla mücadele edebilmiş olduğunu görürüz.

İslam düşünce sisteminin aslında Batı bilim dünyasının gelişmesine öncülük ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Şu bir gerçektir ki; miladi 12. yüzyıla kadar Arapça batıda bilim dili sayılmış ve Arapça'dan tercüme edilen eserler üniversitelerde ders kitapları olarak okutulmuştur. Ancak batı bilim metodunda kaynak gösterme alışkanlığının 17. Yüzyıla kadar kullanılmaması sebebiyle, eserlerin sanki kendilerine aitmiş gibi gözükmesine sebep olmuştur ve bu durum günümüzdeki çoğu batılı bilim adamlarınca da kabul edilmektedir. Müslümanların bilim dünyasındaki bu önderliğini, siyasal düzende de Osmanlı devleti devam ettirmekteydi.

18. yüzyıldan itibaren Müslümanlara ait olan siyasal ve ekonomik üstünlük durumları bazı keşif ve buluşların başlamasıyla sona ermeye başlamış ve batının öncülük edeceği yenedünya düzenine geçişin adımları atılmaya başlanmıştır (Karadaş, 2013, 284). Batı dünyasında gerçekleşen modernleşme hareketleri tüm dünyada köklü bir değişime sebep olmuştur. Bu değişimde her türlü dini bilgi ve yöntemler dışlanmış, aydınlanmanın bilim ile gerçekleşebileceği görüşü hâkim olmaya başlamıştır (Ay, 2004). Nihayetinde kelam ilmi, yeni ve önceki durumundan çok farklı anlayışlara sahip olan bu dünya düzeninde ortaya çıkan akımlar karşısında akaide dair meselelere önem verememiş ve yetersizliğinin sebeplerini araştırmaya başlamıştır (Evkuran, 2018, 308). Gerçekleşen bu sorgulama süreci sonucunda yeni ilm-i kelamın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Kelam ilminin ilk oluşumundaki etkenler ile yeni ilmi kelamın ortaya çıkmasındaki etkenler arasında benzerlikler olduğu da aşikârdır. İlk dönem kelamcıları dönemlerinde yaygın olan Seneviyye, Dehriyye gibi ekollerle mücadele ederken, yeni ilmi kelam döneminin kelamcıları da aynı şekilde bu ekollerin devamı niteliğinde olan materyalist akımlarla mücadele etmişlerdir (Taşçı, 2012, 178).

3.1. Yeni İlmî Kelam Döneminin Başlıca Temsilcileri

3.1.1. Cemaleddin Afganî (1838-1897)

Doğum yeri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Afganistan'da veya İran'da doğduğuna dair rivayetler vardır. Afgani, Müslümanların zihin yapılarındaki uyuşukluğun izalesi için önderlik etmeye çalışmış fikir adamlarından birisidir (İkbal, 1984, 136). Batı'nın sömürgeci tavrına karşı Müslümanları bu durumdan kurtarmaya çalışmış, Müslümanların kendi özüne dönmesi için ülke ülke gezmiştir. İslam'ın yeniden güçlenmesi için izlenmesi gereken metodun batı dünyasındaki çağdaş yenilikçilik faaliyetleri ile olacağını belirtmiş ve çağdaş akımlara karşı çıkan İslam âlimlerinin, İslam'a en büyük zararı verdiğini beyan etmiştir (Duman, 2013).

3.1.1.1. Kelam İlmiyle İlgili Önemli Eseri

Risaletü'r-Redd ala'd Dehriyyin: Döneminin en zararlı felsefi ekolleri olan, doğacı, maddeci görüşlerini reddetmek istediğini anlatan bir eserdir. Klasik kelam ilminin batı menşei fikir akımlarına karşı koymakta yeterli olmadığını ispatlamaya çalışmıştır (Hatipoğlu, 2010, 122).

3.1.2. Muhammed Abduh (1849-1905)

Mısır'ın Buhayre'ye (Bahîre) bağlı Mahalletünnasr köyünde doğmuştur. Cemâleddîn-i Efganî'den kelam dersi almıştır. Efganî'nin yönlendirmesiyle sosyal ve siyasal konularla ilgilenmeye ve güncel meseleler üzerinde düşüncelerini beyan etmeye başlamıştır. Muhammed

Abduh'un beyan ettiği temel hedeflerinin başında düşüncenin taklit zincirinden kurtarılması ve dinin henüz ihtilâfların çıkmadığı dönemde Selef'in anladığı metotla ve ilk kaynaklarından hareketle anlaşılması gerektiği yer almaktadır. Bu arada dinle akıl ve ilim arasındaki yakın ilişkiden bahsetmektedir. İnanç meselelerini Asr-ı saâdet'teki gibi duru ve bozulmamış hale getirmenin gerekliliğiyle beraber, akıl ve ilimle ilişkisini artırarak değişen dünya şartlarında dinin rolünü tekrar etkinleştirmeyi amaçlamıştır.

Abduh'a göre, modern ve çağa uyum sağlayacak bir İslâm düşüncesi oluşturabilmek için modern Batı medeniyetiyle ilişkiler önemlidir, ancak Batı'nın bilim ve teknolojisinin alınmasını teşvik ederken dine uymayan taraflarından da uzak durulması gerektiğini belirtir. Batı'nın maddî gücüne rağmen insanları mânen geliştiremediğini, aksine daha aşağı seviyeye düşürdüğünü ifade eder (Keskiöglü, 1970).

3.1.2.1. *Kelam İlmiyle İlgili Önemli Eseri*

Risâletü't-tevhîd: Muhammed Abduh'un en meşhur eseridir. Selef akaidi tarzında yazılmış ve birçok dile çevrilmiştir.

3.1.3. *Abdullatif Harputî (1842-1916)*

1842 yılında Harput'ta doğmuştur. İlim hayatını Fatih medreselerinde tamamladıktan sonra icazetini almıştır. 1901 yılında Darülfünun'da Kelam ilmi profesörü olmuştur. Kelam ilminin günün gereksinimlerine göre yenilenmesini savunan ve bu faaliyetler için büyük gayret gösteren son dönem Osmanlı kelamcılarındandır (Harputi, 2005). Kelam ilminin yenilenmesi için kelam âlimlerinin çağdaş felsefeyi iyi bilerek dönemin felsefecileriyle tartışabilecek bilgi birikimine sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Karaman, 2004).

3.1.3.1. *Kelam İlmiyle İlgili Önemli Eseri*

Tenkîhu'l Kelam fi Akaidi Ehl-i'l İslam: Harputî eseri hakkında dinin esas inançlarını içeren ve inkârcı akımlara karşı koyabilecek bir kitap olarak yazdığını söylemiştir. Eserin birinci bölümüne İsbat-ı Vacib ile başlamış ve güncel sorunlara cevap vermeye çalışmıştır.

3.1.4. *Şibl-i Numani (1857-1914)*

Hindistan'da doğmuştur. Dönemin önemli hocalarından İslam ilimlerini tahsil etmiştir. Asıl ilgi alanı tarihçilik olan ve geleneksel tarihçilik ile modern tarihçiliği birleştirmesiyle bilinen Numânî; İslam kültürünün ve dini düşüncenin yeniden düzenlenerek ihya edilmesi gerektiğini savunmuş ve bu sebeple kelam ilmi ile de ilgilenmiştir.

Şibl-i Numânî'ye göre; yeni tesis edilecek olan kelam ilminde sadece itikadi konular değil, İslam dininin tarihî, içtimâî ve ahlâkî yönleri de ele alınarak incelenmeli ve tüm bunlar modern çağın gerekliliklerine uygun şekilde açıklanmalıdır. Bu çalışmalarda anlaşılması zor olan konular ve gereksiz tartışmalara yer verilmeyerek temel inanç konularından bahsedilmesi gereklidir. Ayrıca çalışmaların sadece akli değil, kalp ve vicdanı da etkileme hedefini gütmesi gerektiğinden bahsetmiştir (Birinci, 2020).

3.1.4.1. Kelam İlmiyle İlgili Önemli Eseri

İlm-i Kelam Tarihi: Kelam ilminin tedvin süreciyle ilgili Şibl-i Numanî'nin yorumlarını içeren ve ana teması itibariyle kelam ilminin hükümetlerin karakterlerine büründüğü iddiasını savunduğu eserdir (Yörükân, 2001, 52).

3.1.5. Filibeli/Şehbenderzâde Ahmet Hilmi (1865-1914)

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, I. Meşrutiyet döneminin önde gelen fikir adamlarındandır. Siyasi faaliyetlerinin yanında tasavvuf, felsefe ve kelam ilimleriyle de ilgilenmiştir. Batı taklitçiliğine ve dayatmalarına karşı çıkmıştır. XIX. yüzyılın insanları en çok etkilediği görüş olan maddeciliği reddetmiştir. Madde, ruh ve enerji ilişkisi üzerine araştırmalarını yoğunlaştırmış olan Ahmed Hilmi, yeni ilm-i kelama konu olacak bu tür meselelerde öncülük etmiş bir fikir adamıdır (Ülken, 1992, 284-293).

3.1.5.1. Kelam İlmiyle İlgili Önemli Eseri

Üss-i İslâm: İslam dininin esaslarını özü itibariyle anlatan sade bir dil ile yazılmış olan eserdir.

3.1.6. İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946)

1868 yılında İzmir'de doğmuş olan İsmail Hakkı Bey, ilkokul çağlarında hafızlığını tamamlamıştır. Medrese tahsili ile birlikte İslami ilimler, Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve Latince dillerini öğrenmiştir. Yükseköğretimden sonra İstanbul Darülfünun'da Tefsir, Fıkıh, Felsefe ve Kelam gibi dersleri okutmuş ve bu alanda eserler kaleme almıştır. Ders okuttuğu Edebiyat ve İlahiyat fakültelerinde başkanlık görevini icra etmiş ve Ordinaryüs Profesör ünvanı aldıktan sonra emekli olmuştur. 1946 yılı şubat ayında Ankara'da vefat etmiştir (Duman, 2008).

3.1.6.1. Kelam İlmi İle İlgili Başlıca Eserleri ve İçerikleri

Mülâhhas İlm-i Tevhid: İslam akaidinin temel konularına değinmiş, kelam ilminin diğer ilimlerle ilişkisini ve kelam ilminin önemine binaen ilimler hiyerarşisindeki yerinden bahsetmiştir. Bu eser aynı zamanda dönemin sultaniye mekteplerinde okutulmuştur (İzmirli, 1996).

Muhassalü'l-Kelam ve'l-Hikme: Bu eser günümüzdeki kelam ilmine giriş kitapları ile aynı niteliği taşımakta olup Mülâhhas ilmi tevhid eserinden farklı olarak kısaca itikadî İslâm mezhepleri tanıtılmaktadır (İzmirli, 1996).

Yeni İlm-i Kelam: Kelam ilminin çağın gerekliliklerine göre güncellenmesi gerektiğine dair yazılmış olan eserdir. Giriş kısmında bu konudan bahsetmiş sonraki bölümde ilâhiyyât konularını içeren ilk bölümü yazılmış, diğer bölümler ise eksik kalmıştır (Baloğlu, 1996).

3.1.6.2. İzmirli İsmail Hakkı'nın Yeni İlm-i Kelam İle İlgili Görüşleri

Yeni ilm-i kelam hareketinin Türkiye'deki en önemli temsilcisi sayılan İzmirli İsmail Hakkı'nın eserleri Osmanlılar'ın son dönemiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlar. İzmirli bu eserlerinde yeni ilm-i kelam dönemi hakkında; nasıl ki Bâkılânî kelamı, Razi'nin döneminde yeterli görülmemişse, Razi kelamının da artık ihtiyaca cevap veremez duruma geldiğini, dolayısıyla dinî ilimlerin temelini oluşturan bu ilmin şekil ve usul açısından yenilenmesinin gerektiğini söyler. Ona göre bu dönemde genç nesillerin zihin yapısının modern felsefe teorileriyle

şekillenmesinden dolayı iman ilkelerini anlatırken gençlerin dilini kullanmak ve etkilendikleri düşünce kalıplarına uygun deliller getirmek gerekir.

Kelam ilminin konuları sabittir ama yöntem ve usulü değişebilir. Değişen çağa uyumluluk esasıyla kelam ilminin de metot değiştirmesi gereklidir. Örneğin Klasik kelamın konularından olan Allah'ın varlığına dair konulardan olan âlemin sonradan oluşu (hudusu) sebebiyle arazların değişmesi hüccet niteliği taşımaktadır. Günümüzde ise bunların yerine doğa kanunları, tecrübe metodu ve diğer farklı deliller öne alınmalıdır. Aksi durumda ilim çevresinin dikkatini cezbedecek çalışmaların meydana gelmesi zorlaşacaktır. Nitekim bu metotların kullanılmaması geçtiğimiz asırda ve bu asırda da gördüğümüz gibi hem akla hem de fitrata en uygun olan bu dinin mensuplarının zayıflamasına sebep olmuştur (Ülken, 1992, 284).

İzmirli'ye göre mantık ve felsefe ilimleri kelam ilmi için metodolojik alet ilimleridir. Bu sebeple batı filozoflarının İslam'la ters düşmeyen görüşleri alınmalıdır. İnşa edilecek yeni kelam ilminde yeni mantığı ölçü olarak kabul etmeli, delil niteliğinde kullanmak üzere de felsefenin sonuçlarına yer vererek, sonuca ulaştırmaya felsefi görüşten de uzak durulmalıdır. Eski skolastik zihniyete hakim olan Yunan felsefesinin terk edilerek yerine modern Batı felsefesinin kullanılması ve yeni metodoloji kurallarının uygulamaya konulması gerektiğini savunmuştur (Baloğlu, 1996). Dolayısıyla modern felsefi görüşlerden etkilenen Müslümanlara, kelam ilminin bu metodunu kullanarak Müslümanların itikadının şüphelerden arındırılmış hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

3.1.7. Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971)

1883'te Erzurum'da doğmuştur. Küçük yaştan itibaren önemli medreselerde eğitim alarak icazet ve şehâdetnâmelerini almıştır. Beyazıt'ta dersiâmlık göreviyle başlayan eğitimcilik hayatına, il müftülüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi önemli görevlerle devam etmiştir. Emekliliğinden sonra Yüksek İslam Enstitüsü'nde kelam ve fıkıh dersleri vermiştir (Işık, 2015).

Bilmen'e göre günümüz kelam ilmi, bazı İslam âlimlerinin de destekçisi olduğu bozuk felsefi inançların dinimize musallat edilmesiyle tesis edilmiştir (Bilmen, 2015, 26). Dinde reform olması gerektiğini savunanlara karşı, bozulmayan dinde reform olmayacağını dile getirmiş ve İslam dininin ilk günkü haliyle günümüzde de orijinalliğini koruduğunu beyan etmiştir. Ona göre yenilik zorunlu ama asıl olan gelenektir (Altıntaş, 2007).

3.1.7.1. Kelam İlmiyle İlgili Önemli Eseri

Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri: Ders kitabı biçiminde yazılmış bir eserdir. Geniş bir girişle altı bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Eserin genelinde başlıca inanç konuları ele alınmış İslam akaidini yakından ilgilendiren özellikle modern felsefenin sebep olduğu akımlara cevaplar verilmiştir (Bilmen, 2015).

Mülâhhas İlm-i Tevhid: Akâid-i İslâmiyye: İlk baskısı 1962 yılında yapılan eserdir. Sistematiik olarak kelam ilminin tevhid ile ilgili meseleleri ele alınmıştır (Bilmen, 1962).

3.2. Yeni İlmî Kelam Döneminin Ortaya Çıkmasına Sebep Olan Seküler Gelişmeler

Yeni bir kelam ilminin tesisini gerektiren sebeplerin temelinde dünyadaki düşünce yapısının değişmesi yer almaktadır. Bu yapıyı yüzlerce yıllık kalıptan çıkaracak gelişmeler elbette ki tüm dünyayı muazzam bir şekilde etkileyebilecek güçte olacaktır. Nitekim batı dünyasında ortaya çıkan bu gelişmeler, insanların hem yaşantılarını hem de inançlarına dair zihin yapılarını derinden etkilemiştir. Batıda kilisenin baskıcı ve değiştirilemez olan skolastik düşünce yapısına karşı rönesans düşüncesi ile birlikte tüm olaylar birbirini tamamlayan zincirleme oluşum şeklinde devam etmiş ve küreselleşme dönemini ortaya çıkarmıştır. Pozitif ilimlerin gelişmesiyle adeta bilimsel bir devrim başlamış, bakış açıları farklılaşmış ve paradigmlar değişmiştir (Kuhn, 2014, 120). Bununla birlikte sanayi alanlarında yapılan atılımlar ile keşif ve icatlar meydana gelmiştir. Buharlı makinelerin icat edilerek gemilere entegre edilmesiyle de coğrafi keşifler hızlanmıştır. Dünyadaki ticaret ağının gelişmesi üretimi artırmış, insanın hayatına kolaylık sağlayan teknolojik gelişmeler ise tüketimdeki artışa sebep olmuştur. Batılı devletlerin üretimde en büyük paya sahip olmak için fakir halkları sömürerek zenginleşmesi söz konusu olmuş; sömürgecilik yarışına katıl-a-mayan ülkeler ise zayıflamış ve böylece dünyadaki devletlerarasındaki siyasi dengeler de değişmeye başlamıştır.

Batı dünyasında halkların kendilerine sağlanan sosyal ortamdaki eksiklikler ve sorunlar etkisini gitgide arttırarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durumun zorunlu gerekliliği olarak da siyasi devrimler ortaya çıkmıştır. Tıpkı bilimsel devrimlerin ortaya çıkış nedenlerinden olan; mevcut bilimsel argüman ve paradigmların artık yeterli olmaması ve ihtiyaçları karşılayamaması durumu, nasıl ki bilim insanların düşünce yapılarını etkilediyse (Kuhn, 2014, 181) toplumun içinde bulunduğu durumlar da toplumları siyasi devrime sürüklemiştir. Siyasi devrimlerin en büyük öncüsü ise Fransız ihtilalidir. Fransız ihtilali ile birçok ulus kendi devletlerini kurmaya yönelmiştir.

Aslında kelam ilmini en çok ilgilendiren husus; devletlerin kurulması değil, insanların kendi istekleri doğrultusunda büyük işler başarırçasına kendilerini muktedir bir konumda görmeleri ve özgür ve bağımsız davranış biçimine bürünerek, insanın Yaraticısı ile olan bağının zayıflamasıdır. Hâlihazırda o dönemlerde batı halkı, kilisenin baskıcı skolastik düşünce yapısına karşı aykırılık düşüncesini kendisine bir yöntem olarak seçmiştir. Batıdaki tüm bu gelişmeler devam ederken, ilim öğrenmek için batıya giden Müslüman gençler, bu düşüncelerle etkileşim içerisine girmişlerdir. Nitekim aykırılık fikri onların zihin yapısında da tezahür etmiş ve doğası gereği onları da heyecanlandırmıştır. Nihayetinde bu durum, İslam dünyasında materyalist düşüncelerin taraftar bulmasıyla devam etmiştir. Aşağıda bu görüşleri ele alacağız.

3.3. İlmî Kelam Yeni Dönemine Etki Eden Felsefi Görüşler

3.3.1. Materyalizm

Maddenin kendine yetebilirliğini savunan ve oluşumunun kendiliğinden olduğunu savunan görüştür. Maddenin haricinde bir fizik ötesi durumun olmadığını, her türlü irade, fiil ve duyguların maddeden gerçekleştiğini savunur. Dolayısıyla maddenin ötesinde

gerçekleşebilecek her türlü inanışın (Tanrı-peygamber-melek-kitap-ahiret ve benzeri) yanılığın ibaret olduğunu öne sürer. Metafiziği ruh ve yaratıcı olmadan açıklayarak hayat kavramını sadece madde ile izah etmeye çalışmıştır. 19 ve 20. yüzyılda İslam coğrafyasında etkili olmuştur (Topaloğlu, 2001, 154-155).

3.3.2. Evrim Teorisi

Evrimin, evrendeki en temel değişme tarzı olduğunu savunur (Cevizci, 2010, 240). Darwinizm olarak da bilinen kuram, canlı yaşam formunun yaratıcı ile değil tabiatın bir eseri olarak ortaya çıktığını ve varlıkların evrimleşerek çevreyle uyum sağlamasıyla basitten karmaşığa doğru uzun bir süreç neticesinde son halini aldığını öngörür. Evrim teorisinin, bazı bilginlerce maddeciliğin zorunlu olarak kabul etmesi gereken kuram olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte evrim teorisinin İslam dinine ters düşmediğini, varlıkların yoktan var edilmesiyle ilahi müdahaleler ile birlikte varlıkların oluşumunun evrimsel bir sürece tabi tutulmasının akla ters olmadığını savunan Müslüman bilim adamları da olmuştur. İzmirli İsmail Hakkı, Ömer Nasuhi Bilmen ve Süleyman Ateş gibi fikir adamları bunlardan bazılarıdır. Ateş'e göre de insan yaratılışı itibarıyla evrimleşmiş bir varlıktır (Ateş, 1975).

3.3.3. Pozitivizm

Deney ve gözlem ile ispatlanamayan her bilginin hayal ürünü olduğunu savunan bu görüşe göre; dini inanışlar eski dönemlerde kalmış olup artık onun yerini pozitif ilimlerin alması gerektiği belirtilmektedir. Maddenin varlığından söz ederken onun kendi kendisini var ettiğini iddia etmek zorunda kalır. Çünkü görülmeyen bir yaratıcı bu düşünceye göre kesinlikle yoktur (Özdemir, 2012, 554).

3.3.4. Freudizm

Dini inanışların, bilginin önünde bir set olduğunu, dolayısıyla bilgiye ulaştıkça dini inançlardan kopuşların artacağını savunmuştur (Özarslan, 2016, 3).

3.3.5. Ateizm

İslam tarihinde son dönemlere kadar ciddi bir problem olmayan ateizm; tanrıya inanmazlık olarak bilinen ve aslında tanrıyı hayatına sokma gereği duymayan inanca verilen isimdir (Aydın, 2008, 208). Aynı zamanda ateizm düşüncesi sadece tanrıyı kabul etmeyen değil, tanrının yokluğunu da kanıtlamaya çalışan düşünce sistemidir.

3.3.6. Sekülerizm

Sekülerleşme ile dünyevileşme kelimelerini aynı anlamda ele almak yerinde olacaktır. Seküler hayat düzeni, dünyaya dikkati artırma ve uhrevi olanı terk etme; dinin gündelik hayattaki etkisini azaltmak anlamlarında tanımlanmıştır (Özden, 2010, 17).

3.3.7. Agnostisizm

Türkçe'de bilinmezlik kuramı ve aynı zamanda "lâ edriyye" olarak da bilinen bu kurama göre; gerçeğin bilinmesi insanın gücünü aşmasından dolayı tanrının varlığına dair bilgilere ulaşmak da mümkün değildir. Aynı zamanda her insanın kendi gerçeklerinin olması söz konusu olması

sebebiyle bu durumun diğer insanların gerçeğinin yanlış olduğunu ortaya çıkarmayacağını öne sürerek inanca dair sabit bir gerçekliğin olmayacağını savunmuştur. Teizm ve Ateizm arasında karar verememekten doğan inanç sistemi olarak da ifade edilmektedir (Yaran, 2012, 121).

3.4. Yeni İlmî Kelam Dönemine Etki Eden Felsefi Görüşlerin Temsilcileri

Batı düşüncesinde Rönesans hareketinin etkisi ile büyük değişimler söz konusu olmuştur. Rönesansla birlikte batı düşüncesi, doğayı tanımaya başlamış ve aynı zamanda ona hükmetmeye yönelmiştir. Bu alandaki başarısı, batılı düşünceyi başta rasyonalizme, ardından pozitivist ve materyalist görüşlere sevk etmiştir. Bütün bu aşamalardan geçerken yeni bir bilim yöntemi ile gelişen modern batı bilimi, ismini zikredeğimiz filozoflar ile yeni ilm-i kelam dönemine etki edecek olan felsefi düşünce sistemini belirli bir aşamaya ulaştırmışlardır. Bu filozoflar;

*Her biri farklı alandaki bilimsel ve felsefi teori ve buluşları ile tanınan *Nicolaus Kopernicus* ve *Johann Kepler*,

*Batı dünyasında modern bilimin asıl kurucusu sayılan *Galileo Galilei*,

*Pozitivist düşüncenin temelini attığı düşünülen *Francis Bacon*,

*Akli birinci derecede önceleyip Batı'daki yeni bilim hareketleri felsefe ile uyarlayarak felsefede yeni bir sistem kuran ve modern düşüncenin gerçek manada kurucusu sayılan *Rene Descartes*,

*Batı'da şekillenen modern bilimin asıl mimarı sayılan *İsaac Newton*,

*Duyulara dayalı felsefe sistemini zirveye taşıyan *David Hume*,

*Aydınlanma çağının büyük filozofu *İmmanuel Kant*'tır.

Modern bilimin gelişmesi ve rasyonalist akımların rağbet görmesi sonucu 19.yüzyılda zirveye ulaşan sekülerleşme hareketinde öne çıkan filozoflar ise;

*Pozitivist düşüncenin ilk sıralarında yer alan *Auguste Comte*,

*Modern evrim kuramının kurucusu *Charles Darwin*,

*Felsefi düşünceyi tarih ve toplum ilişkisi çerçevesinde aktarmaya çalışan *Karl Marx*,

*Psikanaliz kuramcısı *Sigmund Freud*'dur (Harputi, 2005, 12-13).

3.5. Batı Dünyasındaki Akımlara İslam Coğrafyasından Destek Verenler

Batı dünyasında gelişen pozitivist ve materyalist akımların Müslüman dünyasında da destekçileri bulunmuştur. Özellikle Darwinizm, İslam inanç sistemini etkilemiştir. Baha Tevfik ve Abdullah Cevdet gibi aydınlar arasında da sempatiyle takip edilmiştir. Abdullah Cevdet, Batı'dan yaptığı tercümelemlerle, yegâne kurtuluşun çağdaş dünya medeniyetindeki gelişmelere ayak uydurmak olduğunu vurgulamıştır. Bir yandan Mısır'da Farah Antûn ve Şibli Şümeyyil de aynı şekilde Darwinizm'in sempaticanlığını yaparak, fikirlerini İslam'a sokmaya çalışmışlardır. Farah Antûn, dinin yerini tamamen bilimin alması gerektiğini savunarak, insanların dinle irtibatının koparması gerektiğini söylemiştir (Harputi, 2005, 15).

3.6. Yeni İlmî Kelamın Çözümüne Dair Bazı Yorumlar

Fazlur Rahman'a göre; Müslümanların dünyadaki bilim hâkimiyeti karşısında kendisini yenilemeye çalışan Hristiyan dünyası, nasıl ki yüzlerce yıl kendi metodolojisini

oluşturamamışsa; Müslümanlar da bu yenilik hareketleri karşısında gelenekten kopamamanın vermiş olduğu statik yapıyla kaybetmeye başlamışlardır. 18. Asırdan beri İslam toplumu, içinde bulundurduğu hurafe ve gayri İslamî maruzatlar sebebiyle bozulmuş ve gerilemiştir. Bu konuda her ne kadar İslam dünyasının çeşitli yerlerinde İslam toplumunu canlandırmak için çeşitli girişimlerde bulunulsa da etkili olamamışlardır. Toplumun geleneğe karşı olan sıkı bağlılığı, yenilik hareketlerinden fikir üretmelerine engel teşkil etmiştir. Fazlur Rahman, bu durumla ilgili serzenişte bulunarak “geleneği anlamının, gelenekte yaşamak değil geleneği toplumun her türlü sorununa cevap verecek niteliğe büründürmek” olduğunu belirtmiştir (Fazlur Rahman, 1995, 149). Bu görüşe ilave olarak; 19.yy’ın sonlarında artık İslam’ın düşünce gücünün muarız güçler karşısında çok zayıf kaldığını ve dönemin inanç temelli sorunlarına tam anlamıyla cevap veremediklerini görmekteyiz. Bu görüşümüzü destekleyen bir görüş de Süleyman Uludağ’ın bahsettiği gibi kelimelerin “eski ve anlamlılığını yitirmiş bir takım konularda takılı kalmış olmasıdır” (Uludağ, 2012, 75). Zaruret-i diniyyeden olmayan bazı meselelerin tartışılması da bu konulara örnek gösterilebilir.

Osmanlı Devleti’nde önemli görevlerde bulunmuş, İslamcılık düşüncesinin temsilcilerinden olan Said Halim Paşa’ya (İkbal, 1984, 212) göre; İslam dünyasının Modern Batı düşüncesi karşısında, Müslümanların yabancı ülkelerin boyunduruğu altına girmesi ile İslam düşüncesinin ne kadar geride kaldığının tüm açıklığıyla ortaya çıktığı âşikârdır. Ona göre aydın kesim ile halk arasında büyük bir uzaklık hâsıl olmuştur çünkü Müslüman toplumda eğitimsizlik vardır. Ayrıca batılı bilim paradigmasının ön yargılı ve art niyetli çalışmaları da aydın kesimi etkileyerek İslam’ın yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur. Bu büyük bir sorundur. Sorunun çözümü ise Müslümanların eğitimsizliğinin giderilmesi ve Müslümanlar’ın İslam’a daha çok sarılması ile gerçekleşeceğini belirtmiştir (Evkuran, 2018, 307).

4. Sonuç

İnsanoğlunun yaratılışında bulunan merak duygusunun isyan ile birleşmesinin bir sonucu olarak özellikle orta çağ dönemindeki baskıcı Avrupa toplumunda büyük infialler ortaya çıkmıştır. Her yıkımın yeni bir inşa sürecini hazırladığı da bir gerçektir. Kilise merkezli Avrupalı liderler bu yeni inşa sürecinde oluşacak olan dünya düzenindeki yerlerini kaybetmişler ve onların yerlerine sömürgeci, geleneğe kafa tutan, deneyi ve gözlemi esas alan maddeci görüşleri benimseyen liderler geçmiştir. Batı toplumu değişen bu dünya düzeninde kendilerine yüzyıllarca teokratik yönetim biçimi olan kilise merkezli yönetim yerine seküler yani laik anlayışı geliştirmiştir. Böylece dünya düzeninin yeni yönetim biçimi olacak olan siyaset ile din ayrılığı yani “Sezar’ın hakkı Sezar’a, kilisenin hakkı kiliseye” anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. İslam toplumunun da tüm bunlardan etkilendiğini daha önceki başlıklar altında yine zikretmiştik. İslam kelimcileri, bu durumun Müslüman toplumuna zarar vermemesi için iki tür anlayış geliştirmişlerdir. Birincisi; cevapları geleneğe ait metot ve eserlerle bulmak; ikincisi ise temel kaynak olan Kuran’a dönmektir. Bu iki yolu izleyenler kelimciler da aynı zamanda İslam

dininin diğer dinlerden üstünlüğünü ortaya koyacak çalışmalar yapmış ve mukayeselerde bulunmuştur.

Skolastik Hristiyan düşüncesi Allah'ı, 'Günahkâr doğan' çocuklarını cezalandıran ve mükâfatlandıran bir baba olarak görürken, Yahudilikte ise Allah, yalnızca 'Yahudi milletini seven ve koruyan' bir tanrı olarak telakkî edilmektedir. İslam dininde ise bunların hiç birisi yoktur. Bilakis İslam'ın sahip olduğu Allah tasavvurunda, yaratan ve rızık veren, adaleti ilke edinen, her şeye anlam ve hayat kazandıran, doğru yolu elçileri aracılığıyla gösteren bir yaratıcı bulunmaktadır. Bu evrensel anlayış, insanların dini inançlardan uzaklaşmasına sebep olan Hristiyan ve Yahudi inançlarının yerini alarak insanları diğer sapkın inançların sebep olduğu huzursuzluktan kurtaracak ve insanların arayışlarını ortadan kaldıracak en doğru metodolojiye sahip olan yegâne inanış biçimidir. Bu anlayışın savunucuları olan Müslüman kelimcilerinin, insanın psiko-sosyal yapısını, doğanın işleyişini, toplumların yapısını da göz önünde bulundurarak çalışmalar üretmesi gerekmektedir. Kalam ilminin geçmiş dönemlerinde bahsedilen konuların tekrarından kaçınılmalı, hatta o konular yüzünden meydana gelen ayrılıklar bir kenara bırakılarak çağımızdaki sorunlara çözümler sunulmalıdır. İçinde bulunduğumuz devir, her türlü inanç ve düşüncenin; dışına güzel bir ambalaj giydirilip mükemmel şekilde pazarlandığı ve masum beyinlere dayatıldığı bir zaman dilimidir. İşte bu bağlamda kelim âlimleri, piyasayı sahte ürünlerden temizlemeli, gösterişçilerden uzak tutmalı, çağa ayak uyduracak, hayatın şartlarına ve insanlara kucak açacak yeni bir metodolojiyle görüşlerini güçlü bir şekilde ortaya çıkarmalıdır. Hali hazırda, toplum bu sahte kültürlerin tatminsizliğinden, manevi boşluğundan, toplumsal yozlaşmalarından ve ahlaksızlığından rahatsız olacaktır. Bu şekilde yeni ilm-i kelam döneminde kelim ilmine yeni bir soluk kazandırılmış olacak ve kelim ilmi eski gücüne kavuşacaktır. Modern dünya düzeninde Müslümanların inanç alanındaki sorunları karşısında yetersiz olan kelim ilminin yerine İslam dininin güçlü itikadına ziyadesiyle güç katarak sorunlara kalıcı çözümler bulabilen bir ilim haline gelecektir.

Kaynakça / References

- Altıntaş, Ramazan. “Ömer Nasuhi Bilmen’in ‘Yeni İlm-i Kelam’ Anlayışı”. *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu I* (2007), 407-418.
- Ateş, Süleyman. “Kur’ân-ı Kerim’e Göre Evrim Teorisi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XX* (1975), 127-146.
- Ay, Mahmut. “Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleneğin Moderne Dönüşümü”. *Kelam İlmi’nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri (Sempozyum)*, 144-173.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2008.
- Baloğlu, A. Bülent. “İzmirli İsmail Hakkı’nın ‘Yeni İlm-i Kelam’ Anlayışı”. *İzmirli İsmail Hakkı (Sempozyum)*, 93-108.
- Barlak, Muzaffer. “İslâm İlim Tarihi İçinde Kelam Disiplininin Oluşum ve Gelişim Merhaleleri”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* / *Kader XIV/2* (2016), 480-508.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Açıklamalı İlm-i Kelam Dersleri Muvazzah İlm-i Kelam*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Mülehhas İlm-i Tevhid Akaidi İslamiyye*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1. Basım, 1962.
- Birinci, Züleyha. “Şiblî Nu’mânî’nin Kelam Tarihine Bakışı”. *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Nobel Yayınevi, 1. Basım, 2010.
- Duman, Ali. “İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri ve Fıkhı”. *Bilimname: Düşünce Platformu VI/14* (Ocak 2008), 59-78.
- Duman, Ali. “Klasik Modernist İslamcılardan Cemaleddin Afgani’nin Batı Emperyalizmi Karşısındaki Görüşleri”. *Hikmet Yurdu VI/11* (2013), 179-200.
- Evkuran, Mehmet. “Yeni İlm-i Kelam Dönemi”. *Kelam Tarihi ve Ekolleri*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Fazlur Rahman. *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 1995.
- Harputi, Abdullatif. *Kelam Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Hatipoğlu, İbrahim. *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 2010.
- Işık, Ayhan. “İlme Adanan Ömür: Ömer Nasûhi Bilmen (1883-1971)”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 24 (2015), 56-61.
- İkbal, Muhammed. *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. çev. Ahmet Asrar. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1. Basım, 1984.
- İzmirli, Celaleddin. “İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefi İlimlerdeki Mevkii”. *İzmirli İsmail Hakkı (Sempozyum)*, 241-264.
- Karadaş, Çağfer. *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2013.
- Karaman, Fikret. “Yeni Kelam İlmi Düşüncesinin İnşası ve Abdullatif Harputî’nin Rolü”. *Kelam İlmi’nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri (Sempozyum)*, 204-218.
- Keskioğlu, Osman. “Muhammed Abduh (1266-1323 H. / 1849-1905 M.)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVIII* (1970), 109-136.
- Kuhn, Thomas S. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 9. Basım, 2014.
- Özarlan, Selim. *Günümüz Kelam İnanç Problemleri*. Ankara: Nobel Yayınevi, 1. Basım, 2016.
- Özarlan, Selim. *Kelam Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınevi, 1. Basım, 2013.

- Özdemir, Metin. “İnkarcı Akımların Genel Bir Kritiği”. *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Özden, Mustafa. *Müslüman Kültüründe Sekülerleşme Süreci*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Taşçı, Özcan. “Çağdaş Kelam Düşüncesi”. *Kelam El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Topaloğlu, Bekir. *İslam Kelamcılarının ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbat-ı Vacib)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2001.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlimine Giriş*. Ankara: Damla Yayınevi, 2. Basım, 2014.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 7. Basım, 2012.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları, 3. Basım, 1992.
- Yaran, Cafer Sadık. *Din Felsefesine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Yörükkan, Yusuf Ziya. *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 2001.
-

Orijinallik Beyanı / Declaration of Authenticity

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article was scanned by Turnitin software. No plagiarism detected.

Akademik Etik Beyanı / Academic Ethics Statement

“Yeni İلمي Kalam’ın Oluşum Sürecindeki Etkenler ve Yeni İلمي Kalam’ın Temsilcileri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makale, bilimsel araştırma tekniklerine ve akademik etik ilkelerine uyularak hazırlanmış, veriler üzerinde herhangi bir tahrifat veya çarpıtma yapılmamış, başka bir araştırmadan kısmen veya tamamen intihal edilmemiş, yayınlanması amacıyla başka bir yayın organına gönderilmemiştir.

The article titled "An Evaluation on the Factors in the Formation Process of the New Scientific Kalam and the Representatives of the New Scientific Kalam" was prepared in accordance with scientific research techniques and academic ethical principles, no falsification or distortion was made on the data, and it was not partially or completely plagiarized from another research. has not been sent to another media outlet for publication.

Çatışma Beyanı / Conflict Statement

“Yeni İلمي Kalam’ın Oluşum Sürecindeki Etkenler ve Yeni İلمي Kalam’ın Temsilcileri Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı makaleyle ilgili olarak diğer kişi veya kurumlarla herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

There is no conflict of interest with other individuals or institutions regarding the article titled " An Evaluation on the Factors in the Formation Process of the New Scientific Kalam and the Representatives of the New Scientific Kalam ".

İthaf / Dedication / إهداء

Bu çalışma, İsrail’in Gazze’deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail’in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail’in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel’s brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel’s attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür. / The study was conducted with an author.